

Željka Matijašević

**Dobri ljudi neurotici:
Stoljeće Freudove
*Nelagode u kulturi***

Psihoanaliza i njezine sudbine, ur. B. Mikulić, M. Žitko i S. Damnjanović,
Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021, str. 185–201

EMAIL: zmatijas@ffzg.hr

[HTTPS://doi.org/10.17234/9789531759656.07](https://doi.org/10.17234/9789531759656.07)

SAŽETAK

U ovom tekstu razmotrila sam Freudov naglasak na destruktivnosti super-ega u *Nelagodi u kulturi* kao i vrlo negativno shvaćanje super-ega u tom djelu. Nadalje sam pitanje nelagode u kulturi kao neurotske nelagode suprotstavila psihopatskim strukturama ličnosti koje su lišene neurotskih osjećaja krivnje, srama, kao i empatije. Tekst je, u određenoj mjeri, pledoaje za neurozu budući da su neurotski osjećaji srama i krivnje, kao i pozitivna empatija, u temelju ljudske etičnosti i humanosti. ➤➤

SUMMARY

The Good People Neurotics: A Century of Freud's Culture and Its Discontents

In this article I have approached Freud's emphasis on the destructiveness of the super-ego in *The Civilization and Its Discontents*, as well as the pronouncedly negative view of the super-ego in the mentioned work. Furthermore, I have juxtaposed the question of the discontent in civilization as neurotic discontent with the psychopathic personality structure which is deprived of the neurotic sense of guilt and shame, and also of empathy. The article is, in a certain measure, a plaidoyer for neurosis since the neurotic feelings of shame and guilt, as well as positive empathy, are the basis of the man's ethics and humanity. ➡➡

Uvod

Kada je Sigmund Freud 1930. godine objavio *Nelagodu u kulturi* u njoj je iscrtao neurozu ondašnjeg doba, a kao jedno od središnjih mjesta njegova djela možemo svakako izlučiti kontradikciju i psihički sukob. Osim što je cijela knjiga ispisana u terminima sukoba Erosa i Tanatosa, ona je također snažno svjedočanstvo o vremenu u kojem je neuroza bila temeljna forma psihičkog sukoba, odnosno nerazriješenog psihičkog sukoba. U ovom članku osvrnut ću se na Freudovo poimanje psihičkog sukoba u *Nelagodi u kulturi*, te zatim u nastavku ukazati na današnje suvremeno poimanje psihičkog sukoba koji je promijenio svoj temeljni oblik u gotovo stotinu godina koje su protekle od *Nelagode u kulturi*. Odnosno, pokušat ću pokazati kako smo na temelju Freudova shvaćanja neurotskih unutarnjih sukoba i proturječja pokušali sanjariti o društvu bez kontradikcija i sukoba, odnosno o čovjeku kao psihičkoj ličnosti koja može razriješiti svoje unutarnje psihičke sukobe i živjeti život u obliku nepomućenog mira.

U svojem obimnom djelu *Perversion and Utopia* (1995) Joel Whitebook, kritički promišljajući usporednice između radova filozofa Frankfurtske škole i psihoanalize, upravo je uputio na činjenicu da u lakanovskoj teoriji poricanje manjka vodi do perverzних obilježja različitih ideologija, te da su iluzije cjelovitosti i posvemašnje koherencije i prečesto pronalazile svoj izraz u političkim ideologijama. Istovremeno, Whitebook u svojoj knjizi iscertava različitost strukture ličnosti u vrijeme nastanka psihoanalize i one s kraja dvadesetog stoljeća.

“U suprotnosti s idealno-tipičnim ‘klasičnim pacijentom’... koji je patio od neurotske patologije edipske razine — primjerice, od opsesija, histerije, fobija i inhibicija... novi tip pacijenta se pojavljuje u psihoanalitičkim ordinacijama s rastućom pravilnošću. Ovaj pacijent uobičajeno pati od preedipskih, narcističkih i graničnih poremećaja osobnosti — često usredotočenih na probleme separacije-individuacije i cjelovitosti sebstva” (Whitebook 1995: 139-140).

Sâmo pitanje izmijenjene strukture ličnosti nije predmet ovog članka, ali je važno naglasiti ovaj više nego potvrđen moment koji je u bliskoj vezi s istaknuto shizoidnom teksturom suvremenog društva koje katkada kao jedini izlaz vidi sanjanje političkih snova, odnosno noćnih mora totaliteta, jedinstva i nestanka proturječja. Valja nam primijetiti da je najviše što možemo učiniti na osobnoj, društvenoj i političkoj razini to da umanjimo sukobe i proturječja, da ih učinimo manje ista-

knutima. Tako je Iannis Stavrakakis u knjizi *Lacan and the Political* (1999) primijetio da je lakanovska psihoanaliza oduvijek bila posebno pažljiva u svojem ustrajavanju na cijepanju i manjku koji vladaju u socio-političkom obzoru, kao što i uvelike dominiraju pojedincem.

“Naša društva nikada nisu skladne zajednice. To je samo fantazija preko koje se pokušavaju uspostaviti i rekonstituirati. Iskustvo nam pokazuje da se ta fantazija ne može nikada do kraja ostvariti... Možemo govoriti o političkom upravo zato što postoji subverzija i izmještanje društvenog. Razina socijalne konstruiranosti, ljudske kreativnosti, nastanka i razvoja socio-političkih institucija je razina na kojoj mogućnost ovladavanja realnim postaje vidljiva, ali samo kako bi se očitovala kao tlapnja koja ne može isključiti moment nemogućnosti koji se uvijek vraća na svoje mjesto” (Stavrakakis 1999: 75).

Destruktivnost i super-ego u *Nelagodi u kulturi*

Kako je zadatak i težnja uspostavljanja cjelovitosti i poricanja manjka izrazito pogubna za pojedinca i za društvo, ovaj članak bit će u neku ruku i pledoaje za neurozu, pokušaj da se dokaže kako je unutarnja sukobljenost naše temeljno stanje, kako je neuroza nulti stupanj strukturiranosti nesvjesnog, i kako je ono što razvojno najviše možemo postići umanjena i oslabljena kontradikcija, odnosno relativna pomirenost. Zadnji odlomak, ili točnije zadnja rečenica Freudove *Nelagode u kulturi*, često se uzima kao Freudova oporuka:

“Čini mi se da je pitanje sudbine ljudskog roda da li će i u kojoj meri kulturnom razvoju poći za rukom da savlada prepreku životu u zajednici koja je nastala zbog ljudskog nagona agresije i samouništenja... Nadajmo se da će onaj drugi iz para ‘nebeskih sila’, večni Eros, učiniti sve da izađe kao pobjednik iz borbe sa svojim takođe besmrtnim protivnikom. Ali ko može predvideti uspeh i ishod?” (Freud 1976: 357).

Bismo li tu rečenicu mogli danas, skoro sto godina kasnije, protumačiti u skladu s priznavanjem neuroze kao temeljnog psihičkog oblika, te pojmiti da podjednako iluzija o cjelovitosti, sadržana u načelu *nirvane* — nepomućenog sklada, kao i posvemašnja destrukcija ličnosti jesu izobličena koja ‘dugujemo’ radu Thanatosa.

Također je od iznimne važnosti pitanje kako se destruktivne i konstruktivne snage, to jest, psihoanalitičkim rječnikom rečeno — de-

struktivne i integrativne snage, preslaguju i kako se nastavlja njihovo djelovanje u teorijama postfrojdovskih psihoanalitičara i psihoanalitičarki. Integrativna dimenzija Erosa bit će ponajviše naglašena kao čisto načelo integracije ega koje je Freud zacrtao već u prvim formulacijama pojma ega. Dapače, nakon *Nelagode u kulturi* možemo primijetiti da je poglavlje o Thanatosu, destrukciji i agresiji gotovo dovršeno, odnosno iscrpljeno te je nakon Drugog svjetskog rata, u razdoblju poraća, ostao zadatak raščlambe Erosa, odnosno dimenzija cjelovitosti ličnosti, rasta ličnosti, integrativnih sposobnosti ega, za što najviše možemo biti zahvalni britanskom teoretičaru škole objektnih odnosa Donaldu Woodsu Winnicottu.

Nije pretjerano ustvrditi da se Thanatos uglavnom 'izgubio' u postfrojdovskoj psihoanalizi, osim važnog izuzetka cjelokupne teorije Melanie Klein, kao i krajnje značajnog stavljanja pojma Thanatosa u samo središte psihoanalize u radovima Jacquesa Lacana. Pitanja koja se otvaraju upućuju na pokušaje suptilnog odmjeravanja između integrativne snage frojdovskog Erosa te s druge strane, pokušaja Melanie Klein da snage Thanatosa, odnosno njegove inačice, smjesti u psihički život posve malog djeteta, dapače dojenčeta, pripisujući dojenčetu silovite i destruktivne afekte, kao i želju za uništenjem majčinog tijela koje se doživljava parcijalno preko djelomičnog objekta — dojke.

Dok *Nelagoda u kulturi* predstavlja odista neku vrste oporuke, odnosno završnog i zaključnog dokumenta psihološkog i kolektivnog razaranja, djela koja će naglašavati suprotnu, integrativnu stranu pod dominacijom Erosa, trebat će čekati. U svojoj nedavno objavljenoj knjizi *The Borderline Culture: Intensity, Jouissance, and Death* (2021), dotaknula sam kroz pet poglavlja i u velikoj mjeri isprepletene teme psihičkog sukoba, cijepanja, fragmentacije, nasuprot pomirenju, integraciji i koherenciji, određenim dijelom na temelju naslijeđa Andréa Greena i njegova zahvaćanja graničnog područja, kao što sam i posljednje potpoglavlje o integraciji i prijelazu posvetila radovima Donalda Woodsa Winnicotta. "U cijelosti bi bilo od veće pomoći i točnije reći da kada Winnicott koristi pojam 'ega', on ustvari definira aspekt sebstva koji služi specifičnoj funkciji integracije" (Abram 2007: 146). Upravo su Winnicottove ideja prijelaznog objekta i prijelaznog prostora pojmovi koji nastoje objasniti rast i razvoj pojedinca kao obredni prijelaz u tijeku kojeg se povezuju i odvajaju suprotstavljeni entiteti.

Komentar Andréa Greena na Freudovo poimanje psihičkog cijepanja naglašava činjenicu da je cijepanje psihe inačica nagona smrti, te da cijepanje ima svoju suprotnost u integrativnoj dimenziji Erosa:

“Freudov nagon smrti je sila koja razdvaja, koja djeluje prvenstveno interno, čak i na staničnoj razini, a da se nužno ne osjeća kao destruktivna; prije se poima kao disjunktivna” (Green 1996: 67).

U *Nelagodi u kulturi* nagon smrti očituje se kao nagon agresije i destrukcije. Svaki je pojedinac neprijatelj drugom pojedincu, kao što je i virtualno neprijatelj civilizacije zahvaljujući nagonskom obilježju svoje unutarnje prirode. Civilizaciju treba štititi od pojedinaca, a institucije i zakoni služe toj svrsi. Kultura je proces u službi Erosa, ona nastoji spojiti izdvojene pojedince preko libidnih veza budući da to ne može učiniti puka ekonomska nužda. Ključno, sedmo poglavlje opisuje kako kultura sputava tu želju za agresijom pojedinca time što je nadzire posredovanjem unutarnje instancije, super-ega. Agresivnost koja bi se izrazila prema drugoj osobi tako je usmjerena na sam ego. Osjećaj krivnje ljudskog roda potječe od Edipovog kompleksa, a kultura povezuje ljude pojačavanjem osjećaja krivnje.⁰¹

Nelagoda u kulturi počinje Freudovim osvrtom na religiju kao iluziju i na oceanski osjećaj koji mu je podloga. Njegov prijatelj, naglašava Freud, “je to osećanje nazvao osećanjem večnosti, to je osećanje o nečem bezgraničnom, bez ograda, tako reći okeansko” (Freud 1976: 264). Dalje Freud primjećuje kako je “to osećanje neraskidljive povezanosti, pripadanje celini spoljnog sveta” (ibid).

Ovaj uvod u razmatranje teme nelagode u kulturi Freudu će poslužiti da jasno ustvrdi kako je neka neposredna povezanost s vanjskim svijetom nešto krajnje protivno psihoanalitičkom učenju. Izvor ljudske patnje koji je vezan za svakodnevne muke za Freuda je neurotičnost, jer čovjek “ne može da podnese obim odricanja koja mu je nametnulo društvo radi svojih kulturnih ideala” (Freud 1976: 291), kao i aspekt razočaranja što su prethodne generacije napravile puno u području prirodnih znanosti i tehnologije, ali se ispostavilo “da je tehnički napredak bez vrednosti za našu ekonomiju sreće” (Freud 1976: 291).

Nabrajajući obilježja razvijene kulture Freud naglašava kako su društveni odnosi posljednja, ali nipošto nejbeznačajnija osobina neke kulture. “Uređenje društvenih odnosa trebalo bi ići u smjeru postavljanja prava zajednice nasuprot moći pojedinca” (Freud 1976: 300).

U šestom poglavlju Freud uvodi pregled svoje nagonske teorije smatrajući kako je sklonost agresivnosti ipak najveća prepreka kulturi dok ključno, sedmo poglavlje govori o introjiciranoj agresiji koja

---

01 Paragraf preuzet iz Matijašević, *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*, str. 61-62.

djeluje preko super-ega. U osmom poglavlju se osjećaj krivnje predstavlja kao najvažniji problem kulturnog razvoja: “Cena kulturnog napretka plaćena je gubitkom uživanja sreće zbog jačanja osjećanja krivice” (Freud 1976: 344). Freudova *Nelagoda u kulturi* je pripovijest o savjesti, moralnosti, zakonima super-ega, osjećaju krivnje, kajanju, tvrdoći super-ega i strogosti savjesti. “Agresija mora biti strahovita prepreka kulturi, čim odbrana od nje može da unesreći isto koliko i sama agresija” (Freud 1976: 355).

Naposljetku, kultura uključuje i sadističko postupanje super-ega prema mazohistički izobličenom egu. “Kada se jedna nagonska težnja potisne, pretvore se njeni libidinozni delovi u simptome, a njene agresivne komponente u osećanje krivice” (Freud 1976: 350).

Najjasnija, nova definicija psihičkog sukoba pod ‘pokroviteljstvom’ super-ega dana je u sljedećoj rečenici: “Oba procesa, individualni i kulturni razvoj, moraju se susresti kao neprijatelji i boriti se za prostor, ali ova borba između pojedinaca i društva ne potiče od suprotnosti verovatno nepomirljivih pranagona, Erosa i smrti, već predstavlja nesuglasicu oko gazdovanja libidom, slično sukobu oko raspodele libida između Ja i objekta, ali ono ostavlja mogućnost da se na kraju postigne poravnanje” (Freud 1976: 352).

Psihopatija nasuprot neurotskoj nelagodi

Postoji jedan važan problem u Freudovu djelu koji možemo iscrtati gotovo sto godina kasnije. Sve ono o čemu Freud govori u *Nelagodi u kulturi*, a u skladu je s njegovom prethodno formuliranom idejom da postoji kontinuitet normalnog i patološkog, možemo označiti kao simptome kulturne nelagode, upravo kao što neurozu možemo označiti kao primarno stanje strukturiranosti nesvjesnog — neuroza je praćena i obilježena osjećajima krivnje, kajanja, srama, a istovremeno su to i osjećaji pojedinca koji je, nazovimo ga tako, ni zdrav, niti izliječen, nego emotivno zreo i razvijen, imajući na umu da suvremena psihoanaliza izrazito odbija rabiti pojmove bolesti i zdravlja koji su već u Freudovo vrijeme smatrani temeljnom dihotomijom psihijatrije od koje se psihoanaliza već u svojim počecima pokušava što strože distancirati.

Stoljeće kasnije osjećaji koji su se u prevelikom omjeru smatrali neurotskima, u premalom omjeru stvaraju više nelagode pripadnicima kulture i onima oko njih. Naime, upravo se odsutnost savjesti, kajanja, krivnje i srama bilježe kao simptomi ‘emocionalne gluhoće’ koju možemo pripisati psihopatima. Osim što ukazuje na odsutnost navedenih osjećaja, psihopatija je duboko i neopozivo uključena u

pitanja moći budući da su za psihopata interakcije s ljudima svodive na njihovu bezumnu želju da nad drugima uspostave moć, pri tome se služeći psihološkim manipulacijama.

Prvim važnim djelom o psihopatiji smatra se prijelomna knjiga američkog psihijatra Herveya M. Cleckleya iz 1941. godine *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*. Sam naslov upućuje na masku normalnosti koja zakriva težak psihički poremećaj psihopatske osobe. Hervey Cleckley opisuje psihopatsku osobu kao naizgled posve normalno funkcionirajuću, a koja uspijeva prikriti temeljni manjak strukture ličnosti i vlastiti unutarnji kaos koji često rezultira destruktivnim ponašanjem. Također valja naglasiti da psihopatska osoba nema sposobnost osjećanja istinskih i nepatvorenih emocija iako su psihopati često vrlo dopadljivi i šarmantni.

U knjizi kontroverznog naslova i sadržine *The Wisdom of Psychopaths: What Saints, Spies, and Serial Killers Can Teach Us About Success* (2012) britanski psiholog Kevin Dutton tvrdi da je skala psihopatije nešto gdje svi ljudi mogu naći svoje mjesto, ovisno o različitim razinama. Dutton tvrdi da odista postoje 'funkcionalni psihopati' koji su različiti od svojih homicidalnih pandana koji koriste svoje hladne, distancirane i karizmatičke osobnosti kako bi uspjeli u mainstream društvu. Kako Dutton razvija svoju teoriju da svi posjedujemo psihopatske tendencije, on time izražava argument da je društvo u cjelini puno više psihopatsko nego ikada; naposljetku, psihopati nastoje biti neustrašivi, samopouzdana, šarmantni, okrutni i fokusirani — što su osobine koje su jamstvo uspjeha u dvadeset i prvom stoljeću, te naglašava kako psihopatiju ne bi trebalo brkati s ludilom ili bezumnošću.

Neuropsihijatar Simon Baron Cohen (2003) upućuje kako psihopati često posjeduju visoku razinu kognitivne empatije, što znači da mogu dobro razumjeti tuđe emocije, hiniti skrb i prijateljstvo na uvjerljiv način, dok su istovremeno u izrazitoj mjeri lišeni afektivne komponente empatije. Također naglašava kako su patološke emotivne reakcije vezane uz biološki i genetski hardver, kao što i do psihopatskog izobličenja dovode unutarobiteljski, kao i vanjski, društveni čimbenici.

Robert Hare, autor glasovite knjige *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us* (1999) definira psihopatiju kao emocionalnu gluhoću. Najistaknutije osobine psihopata su histričnost, površni šarm, neiskrenost, egocentričnost, manipulacija, grandioznost, manjak empatije, koristoljubivost, rigidnost i diktatorske tendencije. Okrutna fiksacija na vlastiti interes znači da psihopati doživljavaju

druge ljude kao plijen. Robert Hare je također autor knjige napisane u koautorstvu s industrijskim psihologom Paulom Babiakom *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work* (2006) koja razmatra užu temu korporativne psihopatije.

U članku intrigantnog naslova “Time to Test Corporate Leaders to Weed out Psychopaths” (2011)⁰² Mitchell Anderson govori o jedan posto čovječanstva, o ljudima koji nisu homicidalno ludi, ‘samo’ su lišeni empatije i krajnje destruktivni. Anderson naglašava kako samo mala skupina psihopata postaju nasilni zločinci kakvima se najčešće portretiraju u holivudskim filmovima dok se ustvari većina njih naprosto nastoji uklopiti i prikriti svoju različitost kako bi što djelotvornije manipulirali drugima, a kao primjer krivog portretiranja psihopatije često se uzima lik Hannibala Lectera iz filmova *Kad jaganjci utihnu* i *Hannibal*. Anderson smatra kako, s druge strane, puno više pažnje valja posvetiti novoj korporativnoj kulturi koja je postala plodno tlo za razvoj i regrutiranje psihopata:

“S obzirom na stanje globalne ekonomije, možda vas neće iznenaditi tvrdnja da psihopati možda vladaju svijetom. Nisu nasilni zločinci, nego korporativni psihopati koji ipak posjeduju genetski naslijeđeno biokemijsko stanje koje ih spječava da osjećaju normalnu ljudsku empatiju” (Anderson 2011).

U tekstu se navode teze iz članka objavljenog 2011. godine autora Clivea Boddyja “The Corporate Psychopaths Theory of the Global Financial Crisis” u kojem Boddy razjašnjava kako su psihopati na visokim položajima u bankarskom sektoru s velikom vjerojatnošću uzrokovali posljednju veliku ekonomsku krizu upravo zbog svoje urođene nesposobnosti da razmišljaju o posljedicama svojih činova.

Naposljetku, autor naglašava kako nam nikada nisu bili potrebni korporativni vođe sa savješću, koliko god paradoksalno zvučala izjava koja spaja korporativnost i savjest. Smatra da danas konačno posjedujemo znanstvene kriterije kojima možemo prepoznati psihopate te da je vrijeme da ih konačno i upotrijebimo. U zadnjem dijelu članka naslovljenom ‘Došlo je vrijeme za testiranje’ autor uspoređuje testiranje na psihopatiju s uvedenim testiranjem na uporabu droga na radnom mjestu koje je započelo osamdesetih godina prošlog stoljeća naglašavajući kako su se libertarijanci oštro protivili tome na temelju tvrdnje da to narušava zaštitu osobne privatnosti: “Međutim, Vrhovni

---

02 Dostupno na TheTyee.ca. Ft. Stranica učitana 21.11.2011.

sud Sjedinjenih Američkih Država je 1989. godine odlučio da je takvo testiranje ustavno” (Anderson 2011). Nastavlja tvrdnjom kako bi, osim predloženog testiranja korporativnih mogula, trebalo uvesti i testiranje političara, a prvospomenuti su odgovorni, o čemu izvješćuje Clive Boddy, za dvadeset i pet posto zlostavljanja na radnom mjestu dok predstavljaju samo jedan posto radne snage.

Dobra vijest koju iznosi autor jest da će u jednom trenutku psihopati u profesionalnom okruženju možda postati preskupi za kompanije koje ih zapošljavaju na temelju psihopatskih osobina i koje im pomažu da dalje hrane svoju psihopatiju, a to je podatak koji iznosi Clive Boddy — naime, da je mobbing koji su provodili korporativni psihopati koštao kompanije u Velikoj Britaniji više od 3,5 milijardi funti godišnje. Okrenuvši se političarima, Anderson naglašava kako se od političara koji se natječu za određenu funkciju očekuje da podastru, do gotovo apsurdne razine, podatke o svojem privatnom životu, karakteru i osobnim odnosima, upitavši se: “Ne bi li kandidati trebali početi s davanjem dokaza glasačima da su medicinski sposobni djelovati u intreresu pučanstva koje će ih možda izabrati?” (Anderson 2011).

Neuroza, sublimacija, agresija

Kako je Freud u *Nelagodi u kulturi* izrazito poopćavao svrstavši sve ljude u istu skupinu, smatrao je da će kulturni imperativi i strogost super-ega u svih ljudi uzrokovati nelagodu. Time je ipak propustio priliku da ljude podijeli u dvije velike skupine: one s pretjerano dje-latnim, i one s nedjelatnim super-egom.

Psihopatija i psihička bolest su se u devetnaestom stoljeću razdvajale, a povijest psihopatije je negdje zamrla dok se nije pojavila u masovnoj kulturi u vidu zločinaca različitih vrsta. Time je zamagljena prisutnost psihopata kao ‘običnih ljudi’ koji nikada nisu zločinci, ali koji su pogubni za svoju obiteljsku i radnu okolinu, kao i za širu zajednicu.

Freudova nagonska teorija bila je koncipirana na takav način da je Freud uveo pojam sublimacije kako bi objasnio sve ne-nagonske djelatnosti, odnosno sve one ljudske djelatnosti kojima nije cilj izravno zadovoljenje nagona. Tako su u subliminirane djelatnosti ušle aktivnosti koje preusmjeravaju nagonski cilj i okreću ga prema onome što se pozitivno društveno i kulturno vrednuje. Kao teorija koja je nastala na nagonskoj podlozi psihoanaliza je nužno ustoličila pojam sublimacije kao podjednako ključan kao i pojam samog nagona e da bi pokušala objasniti ono ne-nagonsko. Problem sa sublimacijom, koja je krovni pojam baš poput nagona, je u tome što je Freud vrlo malo redaka

posvetio sublimaciji, odnosno, ona je trebala biti predmetom jednog od metapsiholoških članaka, međutim taj esej nije nikada napisan. U eseju o Dostojevskom Freud u analizi ličnosti Dostojevskog izvodi tri čimbenika: “iznimnu snagu njegova afektivnog života, perverznu nagonsku dispoziciju koja ga je morala usmjeriti sadomazohizmu ili zločinstvu, i umjetničku nadarenost, koja se ne može analizirati” (1997: 273), pri čemu Freud uzmiče pred neobjašnjivom tajnom sublimacije te će se prikloniti mišljenju da je sposobnost za sublimaciju i neobjašnjiva i urođena.

Čini se da problem sublimacije sada možemo povezati s problemom ljudske agresije, odnosno s tezom da je agresija mogla biti konceptualizirana i kao sastavljena od urođenog dijela, i od stečenog dijela nastalog izlaganjem tuđoj agresiji i višestrukim traumama. Doduše, dok je Freud upravo jasno dao do znanja kako je sposobnost za sublimaciju urođena, upravo navodeći kao primjere izvanredne sublimacijske potencijale Dostojevskog kao i Leonarda da Vinci, u slučaju agresije nije dao definitivne primjere toga što se događa kada je agresija urođena, odnosno nije postavio pitanje u kojoj je mjeri urođena, a u kojoj je mjeri stečena. Zanimljivo je da je najšire tumačenje ljudske agresije i destruktivnosti dosta kasnije ponudio Erich Fromm u nekoliko svezaka *Anatomije ljudske destruktivnosti*.

Da je Freud razmatrao agresiju i pristupio joj kao i urođenoj, možda bismo bolje danas shvatili da se rečenice i poglavlja ispisana u *Nelagodi u kulturi* odnose samo na jednu od dvije skupine ljude: na one koji agresiju mogu potisnuti. Takvi ljudi su Freudovi neurotici iz *Nelagode u kulturi*, oni koji potiskuju vlastitu agresiju, homicidalnost, destruktivne impulse i u kojih je super-ego iznimno djelatan, to jest prekomjerno djelatan to de mjere da proizvodi simptomatiku psihičkog mazohizma — kajanja, srama, krivnje, autodestrukcije, melankolije. Freud je premalo mjesta u *Nelagodi u kulturi* posvetio samoj činjenici da ljudi koji uspijevaju odraditi posao potiskivanja trebaju možda služiti kao primjer. Odnosno, da je sâm potiskivanje po sebi veličanstven psihički pothvat. Svakako se nešto od toga nazire u konceptualizaciji Erosa, ali nigdje nisu izravno povezane dobrohotne snage Erosa s odrađenim potiskivanjem.

Ova druga skupina, o kojoj zaista ne govori niti joj se obraća *Nelagoda u kulturi*, jesu ljudi koji svoju agresiju za početak imaju u višim urođenim količinama, zatim koji svoju agresiju ne potiskuju niti je podvrgavaju višim, razvijenim mehanizmima obrane, kao što je upravo potiskivanje ili prorada kao najrazvijeniji mehanizam, nego

su to upravo ljudi koji svoju agresije 'izvode' (*act out*), izbacuju iz sebe, lijepe na druge, pripisuju drugima, a krivnja je u njih prisutna samo kao tuđa krivnja jer su oni u velikoj mjeri lišeni osjećaja krivnje, srama, kajanja, empatije, sućuti i ostalih nadasve humanih osjećaja. Ustvari ovu drugu skupinu možemo bez većeg razmišljanja nazvati psihopatima.

Upustila sam se ovdje u prilično dalekosežne posljedice Freudovog izostalog definiranja agresije kao urođene i kao različite u različitim pojednaca što je, prema mojem mišljenju, dovelo do svojevrstnog stigmatiziranja neuroze kao takve. Naša prva pomisao na naslov *Nelagoda u kulturi* je nelagoda, a ne kultura, odnosno nelagoda pojedinca koji je u suvremenijim okvirima zadnjih desetljeća dvadesetog stoljeća neka vrsta woody-allenovskog lika, vječito u kontradikciji, napetosti, unutaršnjem sukobu koji proizvodi super-ego odmjeravajući, kritizirajući i, u konačnici, mučeci jadni ego. Pounutrenje agresije preko instancije super-ega stvorilo je zapadno društvo bolećivih neurotika, a nelagoda je ponajprije proizlazila iz činjenice da ih je kultura tjerala na potiskivanje jakih agresivnih, destruktivnih i homicidalnih nagona. Iz *homo homini lupus* Freud je izveo dostignuća kulture kao ona koja brane čovjeka od njega samog, i koja brane zajednicu od izoliranih pojednaca koja bi se bez rada kulture i rada Erosa premetnula u sveopći rat svih protiv svijtu.

No, ono što mi se čini kao veliki manjak *Nelagode u kulturi* koja je u dobroj mjeri stigmatizirala neuozu kao stanje koje je najgore od svih mogućih stanja, odnosno psihička dispozicija koja bi se mogla nazvati vječnim unutaršnjim ratovanjem, jest Freudovo nespominjanje one skupine ljudi koji imaju vrlo manjkav super-ego, a u kojih su moralna i etička načela vrlo oskudno uspostavljena. Danas kada znamo toliko o psihopatiji možemo naravno ove potonje tako i nazvati te reći da, za razliku od neurotika u kojima kultura uzrokuje nelagodu, postoji i druga skupina ljudi u kojima kultura i društveni imperativi ne uzrokuju nikakvu nelagodu jer se naprosto na njih kulturni otisak ne prima. Da socijalizacija preko instancije super-ega kod nekih ljudi ide lako, kod nekih teže, a kod nekih gotovo nikako, teme su koje Freud nije dotakao u *Nelagodi u kulturi* budući da je kao univerzalno načelo postavio načelo da kultura uvijek i u svih uzrokuje nelagodu. Jer bismo bez nje svi bili zločinci.

Zahvaćanje ljudske agresije u pretjerano univerzalizirajućim terminima upravo je dovelo do toga da se nitko nakon *Nelagode u kulturi* nije pitao što je s onima u kojima kultura ne izaziva neugodu. Kakve su to individue? Oni koji zaobilaze, rukovodeći se dominacijom načela

ugode, kulturna i društvena ograničenja, koji prelaze moralne norme i narušavaju ih, te bih kao konačno pitanje postavila ono, hoćemo li ih nazvati sociopatima ili psihopatima.

U tekstu “Psychopathy versus sociopathy: Why the distinction has become crucial?” (2013) Jack Pement primjećuje kako je temeljna razlika koju možemo postaviti između psihopata i sociopata ona da su sociopati — normalniji. Ova paradoksalna tvrdnja može djelovati začuđujuće, ali ona bi se mogla objasniti činjenicom da sociopati znaju i poznaju etičke zasade i moralne norme, ali da ih svjesno krše. S druge strane, psihopati imaju posve izobličeno shvaćanje etičkih vrijednosti i moralnih društvenih normi do te mjere da u njih vrlo često dobro i zlo zamjenjuju mjesta i da je njihova ‘etika’ krajnje idiosinkratična. Prisjetimo se jednog od najpoznatijih psihopatskih zločinaca, kršćanskog fundamenalista Andersa Breivika, naglašavam ‘zločinaca’ jer mali je postotak psihopata homicidalan, koji je za cijelo vrijeme suđenja ostao u svom uvjerenju da je ubojstvom osamdesetak mladih ljevičara učinio dobro za svijet jer je oslobodio svijet naslaga ljevičarskog, crvenog smeća. Za Breivika vrijedi samo jedno etičko pravilo, a to je ono koje je on sam sebi postavio i izgradio: da je ubijanje ljevičarskog ološa etički napredak za svijet.

Da je Freud ipak povukao razliku u dva tipa ljudi po pitanju agresije i pretjerane aktivnosti super-ega ili manjkave aktivnosti super-ega, tada ni ta nelagoda ne bi zvučala kao temeljni problem dvadesetostoljetnih društava, niti bi neurotici zvučali kao stigmatizirana, oštećena vrsta koja je još, povrh toga, u svojoj suštini homicidalna. Razlika koju je Freud uspostavio u dvije skupine ljudi baveći se sublimacijom nije uspostavljena u pogledu agresije gdje su svi ljudi klasificirani kao isti.

Dobri ljudi neurotici

Nelagoda u kulturi vjerojatno je jedna od najčitanijih Freudovih knjiga jer je Freud ondje klinička razmatranja proširio na kulturu, te su tu knjigu čitali umjetnici, filozofi, humanisti kao i opća publika. Dok je Freud u svojim uže psihoanalitičkim tekstovima puno suptilnije pristupao problemu pounutrene agresije i djelovanja super-ega, kao i činjenici da super-ego osim loših ima itekako i dobrih strana, i da je nastavio takvu liniju argumentacije u *Nelagodi u kulturi*, danas bismo drugačije poimali *Nelagodu u kulturi* i ne bismo se smatrali toliko oštećenima zbog toga što smo neurotici. Dapače, smatrali bismo da je naša neuroza pobjeda nad psihopatijom i da nas korijeni neuroze duboko vezuju uz korijene humanosti.

Takav je Freudov pristup vidljiv u člancima posvećenima super-egu gdje govori o dobrim stranama super-ega. Ovdje ću ukratko sažeti Freudovo definiranje super-ega unutar tročlane podjele psihe koje sam temeljito razradila u trećem i četvrtom poglavlju svoje knjige *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan* (2006), poglavljima “Metapsihologija i topike” i “‘Spekulativna’ faza: revizija nagonske teorije”. S pomicanjem nagonske teorije prema smjernicama druge, strukturne sheme psihe, odnosno podjele na id, ego i super-ego, jasno se vidi da je psihički sukob s otkrićem dinamike super-ega stavljen pod dominaciju super-ega, ali da pritom nisu zanemarene dobre strane super-ega.

Psihički sukob je prije *Nelagode u kulturi* bio zamišljen kao u prvoj fazi sukob između nagona ega i seksualnih nagona, a Freud je dinamičko načelo temeljito razradio kao jedno od metapsiholoških načela u članku “Nesvjesno” (1915). Dinamičko načelo je suprotstavljeno psihijatrijskom, pred-psihoanalitičkom statičkom načelu koje je izvodilo sukob i cijepanje iz urođene, biološke slabosti konstitucije, zbog urođene duševne slabosti. U dinamičkom pristupu sukobljavaju se psihičke sile, sve do teorije o dvostrukosti nagona, Erosa i nagona smrti.

Freud je u početku dijelio sukobljene nagone na dvije vrste: nagon samoodržanja ili nagone ega i seksualne nagone, što je razrađeno u članku “Nagoni i njihove sudbine” (1915). Zatim u spisu “Ja i Ono” (1923), ali već i prije, u člancima “Prilog uvodu u narcizam” (1914) te “Zalovanje i melankolija” (1915), Freud mijenja nagonsku teoriju, te poima izmjenu ega koji nastaje pounutrenjem izgubljenih i napuštenih ljubavnih objekata kao središnji mehanizam formiranja samog ega, čime je preokrenuta dotadašnja shema sukoba između nagona ega i seksualnih nagona: “Jer ukoliko priznamo da je ego primarno zaposjednut libidom, čemu je uopće još potrebno odvajati seksualni libido od neseksualne energije nagona ega” (Freud 1986: 46). Freud se pita: “Ne bi li pretpostavka jedne jedinstvene psihičke energije prištedila sve teškoće razlikovanja” (ibid). U “S onu stranu načela ugone” (1920) to se i događa: postulira se Eros.

Eros i nagon smrti dalje se razvijaju u spisu “Ego i id” iz 1923. godine. Freud kao različite oblike nagona smrti nabraja sljedeće: sadizam, erogeni mazohizam, ugoda u boli, okrutnost super-ega. Sadizam super-ega predstavlja sublimiran oblik destruktivnosti, a kako se destruktivnost deseksualizira, tako se može mobilizirati u korist super-ega. Dapače, Freud tvrdi da je u melankoliji super-ego skladište nagona smrti. Za Ricoeura, Freudov dualizam ovaj put ne uključuje ego i njegov sukob sa seksualnim nagonima kao prijašnjim predstav-

nicima nesvjesnog, “nego se odnosi samo na id — to je građanski rat u idu” (Ricoeur 2005: 291).

Freud odista u drugoj, strukturalnoj shemi psihe nije pripisivao puno dobrih strana super-egu, kao uostalom ni u drugim tekstovima iako se razina okrutnosti super-ega razlikuje u pojedinim tekstovima, a ona je svakako u *Nelagodi u kulturi* najizraženija. Međutim, možemo svakako ustvrditi da je u predavanju “Raščlamba psihičke ličnosti” (1932) super-ego za Freuda nositelj ideala ega kojime ego odmjerava sebe i čije sve veće zahtjeve za savršenstvom nastoji ispuniti, ali u ovom predavanju Freudov pristup uključuje i dobre strane super-ega koje su odgovorne za etičnost i moralnost. To se nikako ne može reći za *Nelagodu u kulturi* u kojoj je super-ego izložen odista u svojem najokrutnijem i najnegativnijem obliku. U “Raščlambi psihičke ličnosti”, najpotpunijem tekstu o strukturalnoj podjeli psihe, Freud će naglasiti kako je id posve nesvjestan, kako je super-ego dobrim dijelom nesvjestan, te kako je ego moderator i stabilna instancija koja pregovara između vanjske zbilje, ida i super-ega nastojeći balansirati između njihovih često oprečnih zahtjeva. No, Freud u spomenutom tekstu primjećuje kako super-ego ima funkcije koje su funkcije samopromatiranja, savjesti i održavanja ideala naglašavajući kako je djetetov super-ego izgrađen ne samo na modelu super-ega njegovih roditelja nego i na modelu super-ega njihovih roditelja, te će Freud zaključiti kako je super-ego nositelj tradicije, kao i vrijednosnih i moralnih sudova koji se prenose s naraštaja na naraštaj. ❀

BIBLIOGRAFIJA

- Abram, Jan. 2007. *Language of Winnicott: A Dictionary of Winnicott's Use of Words*. London: Karnac Books
- Anderson, Mitchell. 2011. "Time to Test Corporate Leaders to Weed out Psychopaths". Dostupno na TheTye.ca. Ft. Stranica učitana 21.11.2011.
- Babiak, Paul i Hare, Robert. 2006. *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work*. Harper Business
- Baron Cohen, Simon. 2003. *The Essential Difference*. London: Penguin/Allen Lane
- Cleckley, Hervey. 1941. *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*. Mosby Medical Library
- Dutton, Kevin. 2012. *The Wisdom of Psychopaths: What Saints, Spies, and Serial Killers Can Teach Us About Success*. FSG Adult
- Freud, Sigmund. 1976. *Nelagodnost u kulturi*. U: *Odabrana dela Sigmunda Frojda — Knjiga peta: Iz kulture i umjetnosti*. Beograd: Matica srpska
- 1978. "Raščlamba psihičke ličnosti" ("Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit", 1932). *Studienausgabe*, Bd. I, Frankfurt: S. Fischer Verlag, str. 496-516.
- 1986, "Ja i Ono" (1923). U: *Budućnost jedne iluzije*. Prir. Gvozden Flego, Naprijed, Zagreb 1986, str. 267-312.
- 1997. "Dostojevski i ocoubojstvo" ("Dostojewski und die Vätertötung", 1927). U *Studienausgabe*, Bd. X, Frankfurt: S. Fischer Verlag.
- 2005. *Freud i Mojsije*. Zagreb: Prosvjeta. Prosvjeta
- Green, André. 1996. *On Private Madness*. London: Karnac Books
- Hare, Robert. 1999. *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us*. The Guilford Press
- Klein, Melanie. 1983. *Zavist i zahvalnost*. Zagreb: Naprijed
- Matijašević, Željka. 2006. *Strukturiranje nevjesnog: Freud i Lacan*. Zagreb: AGM
- 2021. *The Borderline Culture: Intensity, Jouissance, and Death*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield
- Pemment, Jack, 2013. "Psychopathy versus sociopathy: Why the distinction has become crucial?". *Aggression and Violent Behavior*. Vol. 18. Issue 5. Str. 458-461.
- Ricoeur, Paul. 2005. *O tumačenju: ogleđ o Freudu*. Zagreb: Ceres
- Stavrakakis, Iannis. 1999. *Lacan and the Political*. London: Routledge
- Whitebook, Joel (1995), *Perversion and Utopia: A Study in Psychoanalysis and Critical Theory*. Cambridge, Mass.; London: MIT Press